

Een IJslandse saga over de rehabilitatie van afhankelijkheid

Janine Janssen is hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de nationale politie en tevens lector Veiligheid in afhankelijkheidsrelaties aan Avans Hogeschool.

Het woord ‘afhankelijkheid’ heeft geen beste reputatie. Wie wil er nou afhankelijk zijn? Het woord roept associaties op met hulpbehoevendheid en overgeleverd zijn aan de zorg van anderen. Dat hoeft lang niet altijd fysiek te zijn. Afhankelijkheid kan zich ook sociaal en economisch manifesteren. Denk maar eens aan de emancipatie van vrouwen. Het is nu bijna niet meer voor te stellen, maar tot 1957 waren in Nederland gehuwde vrouwen niet handelingsbekwaam. Zij konden niet zelfstandig een overeenkomst sluiten, bijvoorbeeld een hypotheek. Zij waren in dit opzicht volledig afhankelijk van hun echtgenoten.

In beleidsstukken over geweld in afhankelijkheidsrelaties – dat is geweld in gezin en familie, door professionals en instellingen en mensenhandel – komt dat negatieve oordeel over afhankelijkheid terug. De overheid lijkt met name nadruk te leggen op een morele beoordeling van dit soort geweld in relatie tot dat begrip: ‘Geweld is erg, maar geweld jegens iemand die kleiner, onmachtiger en kwetsbaar is en daardoor afhankelijk, is dubbel zo erg’ (TK 2011-2012, 28345 en 29325, nr. 117).

Is onafhankelijkheid dan de remedie tegen maatschappelijke misstanden? De IJslandse Nobelprijswinnaar Halldór Laxness (1902-1998) geeft een genuanceerd antwoord op die vraag.

Geweld en afhankelijkheid

Uit de criminologische literatuur kunnen we een aantal belangrijke relaties tussen afhankelijkheid en geweld destilleren. Afhankelijkheidsrelaties, zoals familiebanden,

kunnen fungeren als een intergenerationeel doorgeefluik. Helaas blijkt uit onderzoek vanuit het levensloopperspectief dat, wanneer kinderen en jongeren door hun ouders, of verzorgers in instellingen, niet met de juiste toewijding worden verzorgd en grootgebracht en er daarentegen sprake is van wangedrag – bijvoorbeeld het ondergaan van fysiek of psychisch misbruik, of het getuige zijn van dergelijk misbruik – de kans vergroot wordt dat deze kinderen, eenmaal volwassen, ook zelf problematische ouders worden. Slachtoffers kunnen zich dan later in het leven ontpoppen tot daders.

Geweld kan ook een gevolg zijn van de behoefte van mensen om uit een afhankelijkheidsrelatie los te breken. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is het *battered women syndrome* bekend. De term heeft in de loop der tijd verschillende betekenissen gehad en er is veel kritiek op geweest, maar ik doel hier vooral op het fenomeen waarbij vrouwen na jarenlang blootgesteld te zijn geweest aan geweld, eensklaps zelf geweld tegen hun agressor gebruiken.

Een streven naar individuele onafhankelijkheid kan ook leiden tot gewelddadige reacties van een gemeenschap die de teugels niet wil laten vieren. Denk aan jongeren en vrouwen die meer bewegingsvrijheid claimen en zich willen onttrekken aan controle in families waarin eercodes een belangrijke rol spelen. Daar kan door sommige families met geweld op worden gereageerd.

Daarnaast bieden afhankelijkheidsrelaties gemotiveerde daders een gelegenheidsstructuur: potentiële slachtoffers zijn bereikbaar en wellicht zelfs in de fysieke nabijheid door die afhankelijkheidsrelaties. Er zijn helaas verschillende voorbeelden bekend van professionals die met kinde-

» *Onafhankelijkheid lijkt een paradijselijke toestand, ‘hell is other people’*

ren werken, maar zich ook tot kinderen aangetrokken voelen en door hun werk de gelegenheid hebben om met hen in contact te treden, bijvoorbeeld op een kinderdagverblijf of in een zwembad.

Tot slot weten we dat de impact van geweld helaas niet ophoudt bij de daad zelf. Nog lang nadat het concrete geweld heeft plaatsgevonden, kunnen mensen in hun verdere levensloop last hebben van (mentale) gezondheidsproblemen en bijvoorbeeld achtervolgd worden door herbelevingen en angstaanvallen. Inmiddels is er in dit verband veel aandacht voor posttraumatische stressstoornissen. Een gevolg hiervan kan zijn dat de mensen die daar onder lijden de afhankelijkheidsrelatie niet durven of kunnen beëindigen, vanwege angsten en depressieve gevoelens. Mensen kunnen zó beschadigd raken dat ze het eigen initiatief verliezen en volledig afhankelijk worden van de mensen om hen heen.

Lessen van een arme boer

Op basis van het voorgaande zou een mens spontaan kunnen verzuchten dat het leven toch op zijn draaglijkst is als we compleet zijn losgezongen van soortgenoten: onafhankelijkheid lijkt een paradijselijke toestand, *hell is other people* (vrij naar Sartre).

Halldór Laxness laat ons zien dat het tegendeel waar is. In het sociaal-realistische *Onafhankelijke mensen*, dat in 1934 en 1935 voor het eerst in twee delen verscheen, neemt Laxness ons mee naar de arme keuterboer annex schapenherder Bjart van het Zomerhuis. Van meet af aan roept de hoofdpersoon van deze dramatische saga zowel bewondering als irritatie op. Na jaren ploeteren als knecht bij de heer van het Buitenroodmoeras heeft Bjart dan eindelijk een heel klein eigen stukje land met een huisje weten te bemachtigen. De benaming 'Zomerhuis' is eigenlijk een eufemisme voor een bouwval, maar dat neemt niet weg dat het in de ogen van zijn trotse eigenaar niet minder dan een paleis is.

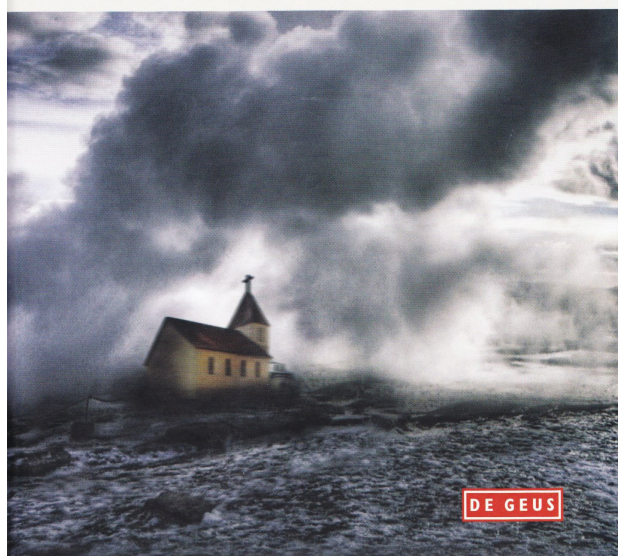
Sjálfstætt fólk, zoals de oorspronkelijke titel in het IJslands luidt, schijnt zoveel te betekenen als 'mensen die op zichzelf staan' of 'mensen die zelfvoorzienend zijn'. En dat is het waar het bij deze sloeber voortdurende om draait: hij doet er alles aan om te voorkomen dat hij schulden heeft of tegen een ander 'dank je wel' moet zeggen. Terwijl de arme boer de ene na de andere tegenslag ondervindt in het ongenadige klimaat onder de poolcirkel, blijft hij volharden in zijn streven naar onafhankelijkheid. Zelfs ten overstaan van de grootste crises en existentiële inzinkingen, is hij ervan overtuigd dat hij het alleen moet rooien.

En hij maakt wat mee: zijn eerste vrouw sterft in het kraambed, terwijl ze het leven schenkt aan een dochter die niet Bjart, maar een ander verwekt heeft. De verwekker is nota bene de zoon van zijn vroegere baas. Bjarts tweede vrouw schenkt hem weliswaar een hele sleep kinderen, maar daar sterven er een aantal van. Eindelijk heeft hij dan een zoon als opvolger, maar met dat jong valt niet veel te beginnen. En zo gaat het maar door. Bjart is stapelgek op

NOBELPRIJSWINNAAR

Halldór Laxness

Onafhankelijke mensen

zijn onechte dochter. Zijn oogappel wordt echter ongehuwd zwanger en loopt tuberculose op. Na al zijn geploeter, gaat de krabbelaar ook nog eens failliet.

Als lezer had ik vaak de behoefte om Bjart bij zijn schouders te pakken en eens goed door elkaar te rammelen. Want om hem heen lijden mensen en vallen ze met bosjes neer, mede door dat obsessieve streven naar onafhankelijkheid dat hem buitengewoon inflexibel maakt. Als hij minder halsstarrig was geweest en hulp van anderen had geaccepteerd, dan had het leven van zijn naasten er wellicht toch iets rooskleuriger uitgezien. Dat is de belangrijke les die deze koppige boer voor de lezer in petto heeft.

De voordelen van afhankelijkheid

In zijn lange leven stond Laxness aanvankelijk onder invloed van het katholicisme. Toen hij eind jaren twintig in de Verenigde Staten belandde, raakte hij echter in de ban van het socialisme en liet hij het geloof achter zich. Die socialistisch inslag werkt ook door in *Onafhankelijke mensen*, waarin de schrijver zich kritisch uitlaat over het economische systeem dat keuterboeren zo ongenadig de duim-schroeven aandraait.

Hoewel dit boek een belangrijke rol speelde bij de toekenning van de Nobelprijs voor de Literatuur in 1955 aan de auteur, was het lange tijd amper in het Engels verkrijgbaar in de Verenigde Staten. Vermoedelijk speelde hierbij de verdenking van communistische sympathieën bij de schrijver in het tijdperk van de pathologisch achterdochtige senator McCarthy een rol.¹ Uit het nawoord van Marcel Otten, de vertaler van de Nederlandse editie, blijkt dat de romancier wat dat betreft ook in eigen land het nodige voor zijn kiezen kreeg. Zijn eigen uitgever bestempelde hem als communist, waardoor hij op een zwarte lijst belandde. Pas in 1997 zou *Onafhankelijke mensen* – overigens door dezelfde uitgever – weer worden herdrukt.

Maar wat mij in deze dikke roman dus vooral zo aan-

Halldór Laxness

spreekt is de kritische benadering van het begrip ‘onafhankelijkheid’. Al lezende over de capriolen van boer Bjart moest ik vaak aan de civilisatietheorie van Norbert Elias denken. Deze grote socioloog (1897-1990) neemt waar dat vanaf de late Middeleeuwen in Europa een tendens is ingezet van toenemende onderlinge afhankelijkheid, die gepaard gaat met een afname van interpersoonlijk geweld. Denk in dit verband maar eens aan de opkomst van een geldeconomie en het ontstaan van allerhande beroepen, waardoor het idee van geheel zelfvoorzienend zijn naar de achtergrond werd verbannen.

» Al met al is enige mate van onafhankelijkheid zo slecht nog niet

Elias redeneert als volgt: als mensen begrijpen dat ze elkaar nodig hebben, gaan ze voorzichtiger met elkaar om. Ze doen hun best om te voorkomen dat sociale relaties beschadigd raken. Het streven naar goed onderhoud van contact met anderen, maakt dat mensen leren zich in anderen te verplaatsen en hun impulsen te beheersen. Dat is een veel effectievere manier om conflicten te voorkomen en te beslechten dan door het gebruik van geweld. Al met al is enige mate van afhankelijkheid dus zo slecht nog niet en lijkt een vorm van rehabilitatie van dit begrip op zijn plaats.

Een beetje van allebei

Zo iets moet de overheid ook gedacht hebben bij het stimuleren van de overgang van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. In dat verband horen we veelvuldig dat burgers een beroep moeten doen op hun ‘eigen kracht’ – terwijl ik het schrijf vraag ik me af wat Bjart van die term had gevonden – , ook bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Er wordt vanuit gegaan dat familie, vrienden en burens een bijdrage kunnen leveren aan verdere bewustwording bij slachtoffers en plegers van geweld. Zij kunnen alert zijn op signalen en daar waar nodig een slachtoffer ondersteunen of, als het een kind betreft, de ouders aanspreken. De omgeving kan betrokkenen motiveerend hulp te zoeken.

Aan de ene kant is het een mooie gedachte om afhankelijkheidsrelaties als hulpbron in te zetten. Aan de andere kant kunnen we ook niet om de vraag heen hoe groot die mogelijkheden zijn. Het aan te pakken geweldsprobleem speelt zich immers in dezelfde kring af als waar de burger volgens de overheid op zoek moet naar hulp. De vraag is dan ook hoever de overheid kan gaan met het doen van een beroep op eigen kracht en zelfredzaamheid.

Van de eigenwijze en rechtlijnige Bjart leren we in ieder geval hoe het niet moet. In het leven gaat het namelijk niet om absolute vormen van afhankelijkheid en onafhankelijkheid, maar om het laveren tussen beide polen. «

Op 16 september 2016 sprak Janine Janssen haar lectorale rede uit over de relatie tussen afhankelijkheid en weerbaarheid.²

Literatuur

Janssen, J., *Afhankelijkheid en weerbaarheid, Over het complexe en bonte werk van de professional bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties*, Den Bosch: Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool, 2016.

Laxness, H., *Onafhankelijke mensen*, Breda: De Geus, 2008.

Noten

- <https://laxnessintranslation.blogspot.nl/2011/09/blacklisted.html>
- <http://www.avans.nl/onderzoek/expertisecentra/veiligheid/servicepage/onderzoek/lectoraten/veiligheid/veiligheid-in-afhankelijkheidsrelaties/lectorale-rede-janine-janssen>